

DOI: 10.36719/AEM/2007-2019/47/24-27

Leyla Sadıx qızı Məmmədova
Azərbaycan Dillər Universiteti
leyla.sadixova.92@mail.ru

İNGİLİS DİLİNDƏ “TO PUT” FEİLİ İLƏ DÜZƏLƏN FRAZEOLOJİ BİRLƏŞMƏLƏRİN STRUKTUR-SEMANTİK TƏHLİLİ

Açar sözlər: vurğu, frazeoloji birləşmələr, semantik, sintaktik, komponent

Key words: stress, phraseological units, semantic, syntactic, component

Ключевые слова: ударение, фразеологические сочетания, семантик, синтаксис, компонент

Müasir dövrümüzdə öz aktuallığını qoruyub saxlayan söz və söz birləşmələrinə cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklər öz təsirini göstərmişdir. Dilimizin lüğət tərkibinin zənginləşməsində sözlər kimi, bütövlükdə eyni bir məna ifadə edən sabit birləşmələrin də rolu böyükdür. Dildə olan bütün sabit söz birləşmələrinin, bölünməz ifadələrin məcmusuna frazeologiya deyilir.

Bir dilçilik termini kimi ilk dəfə “frazeologiya” termini Şarl Balli tərəfindən dilçilik elminə gətirilmişdir. “Frazeologiya” sözünün etimologiyasına nəzər yetirsək, phrases-ifadə, logos-nəzəriyyə, elm sözlərinin birləşməsindən yarandığını görürük.

“Frazeologiya” termini 1940-cı illərdə yaranmışdır və dilin frazeoloji birləşmələrini öyrənir. Frazeologizmlərin dilin inkişafında oynadığı rol xüsusi səciyyə daşıyır. İngilis dilinin frazeologiyası çox zəngin və özünəməxsusdur. Dilin tarixi inkişafı nəticəsində və müxtəlif səbəblər əsasında yaranmış frazeoloji sistem sayəsində danışıq prosesində fikri aydın şəkildə başqasına ötürmək mümkündür.

Frazeologiya bir dilçilik sahəsi kimi iki hissəyə ayrılır: 1.ümmümi frazeologiya 2.xüsusi frazeologiya.

Tədqiqata cəlb etmək istədiyimiz “to put” feili ilə yaranmış söz birləşmələrində heç də həmişə “to put” sözü özünün ilkin mənasında işlədilmir. “To put” komponentli frazeoloji birləşmələri araşdırmaqda məqalənin əsas məqsədi onların struktur və semantik xüsusiyyətlərini, məzmun və forma cəhətdən zənginliyini, işlənmə imkanlarını müəyyən etməklə əlaqədardır.

Lüğət tərkibinin formalaşmasında ən mühüm rol oynayan vahidlərdən biri də sözdür. Onlar dil sisteminin əsas vahidləri sayılır. Sözü bir sıra alimlər müxtəlif cür təsvir etmişlər. Məsələn, Aristotel sözü “nitqin ən əhəmiyyətli və ən kiçik hissəsi”, Plato “əşyaları ifadə etməyin əsas vasitəsi” adlandırmışlar.

Söz birləşmələri müxtəlif alimlər tərəfindən müxtəlif dövrlərdə tədqiq edilmişdir. Nitqimizdə yalnız tək-tək sözlər deyil, iki və daha artıq sözlərin birləşmələrindən də istifadə edilir. Söz birləşmələri asılı struktura sahibdir. Bir sıra dilçi alimlər, o cümlədən də V.V.Vinoqradov söz birləşmələrinin asılı struktura malik olduğu fikrini irəli sürmüşdür.

Söz birləşmələrini geniş mənada şərh edən alimlərdən biri də L.Blumfeld idi. [14, s.143] O, XX əsrin 30-cu illərində yazdığı əsərində söz birləşmələrini ətraflı şəkildə şərh edir və onların 2 qrupa ayrılmasını iddia edirdi. Bunlar endosentrik və ekzosentrik qrupa ayrılan söz birləşmələri idi. Tərkib hissələrindən biri və ya hər ikisi başqa strukturlarda işlənərək birləşmə əmələ gətirən söz birləşmələrinə endosentrik söz birləşmələri deyilir. Tərkib hissələrinin heç biri bütöv birləşməni əvəz edə bilməyən söz birləşmələrinə isə ekzosentrik söz birləşmələri deyilir.

Smirnitcki də eyni zamanda dilin lüğət tərkibinin sözlərdən və söz ekvivalentlərindən ibarət olması fikrini irəli sürmüş və söz birləşmələrini “söz ekvivalentləri” adlandırmışdır.

Bir sıra dilçilər söz birləşmələrini “phrase”, “word group”, “word cluster” termini kimi ifadə etmişlər.

İlk dəfə olaraq fransız alimi L.Tenyer [18, s.12] tərəfindən söz birləşməsinin “leksik və qrammatik valentlik” olaraq iki əsas dilçilik faktoruna bölünməsi göstərilmişdir. Əvvəllər “valentlik” yalnız feillərin birləşməsi imkanları kimi təsvir edilirdi, lakin illər keçdikcə bu terminin mənası genişlənərək bütün morfoloji vahidləri əhatə etməyə başladı.

İngilis dilində sərbəst söz birləşmələri sözlərin qrammatik faktorları ilə əlaqədardır. Sərbəst və sabit söz birləşmələri bir-biri ilə qarışdırılmamalıdır. “Sabit söz birləşmələri”nin hər hansı elementini digər elementlə məhdud dairədə əvəz etmək mümkündür və ya qeyri-mümkündür. Sabit söz birləşmələrinin elementləri hər zaman sabitlik və eyniyyət təşkil edir.

Söz birləşmələri tərəflərinin leksik-semantik xüsusiyyətləri baxımından təsnifinə görə iki növə ayrılır.

- 1.Sərbəst söz birləşmələri
- 2.Sabit söz birləşmələri

Sintaksisin əsas tədqiq obyektlərindən biri olan sərbəst birləşmələr tam müstəqil mənaya malikdir və ilkin leksik mənasını və müstəqilliyini qoruyub saxlayır.

The door of the room-otağın qapısı

The engine of the car- maşının mühərriki

The flowers of the garden- bağın gülləri

Sərbəst söz birləşmələrində tərəflər arasında nominative mənə və sintaktik əlaqələr həm mənaca, həm də qrammatik cəhətdən bir-biri ilə sıx əlaqədə olur.

Sabit söz birləşmələri də sərbəst birləşmələr kimi cümlənin bir üzvü olur. Qeyri-sərbəst birləşmələr kimi də adlandırılan sabit söz birləşmələri sərbəst birləşmə modelləri əsasında qurulur. Lakin onların komponentləri mənə müstəqilliyinə malik deyil. Həmçinin, onlar həqiqi mənada işlənmir və tərəflərindən biri zəif, asılı, məcazi mənə daşdığı üçün komponentləri ayrılmazdır. Sabit söz birləşmələrində hissələrindən biri həm qrammatik, həm də leksik mənə, digər komponenti isə qrammatik mənə daşıyır.

Frazeoloji vahidlərin ən çoxu feil komponentlidir. Dilçilik ədəbiyyatlarında həmin feilləri semantik cəhətdən qruplara bölürlər. Bir çox frazeoloji birləşmələrdə əsas mənə yükü birinci komponentə düşür. Məqalədə bu frazeoloji birləşmələri birinci komponentinə görə, yəni “to put” feilinə görə təhlil etməyə çalışmışıq.

Feili frazeoloji birləşmələr feil+isim, feil+sözünü+isim və s. konstruksiyalı ola bilər. “She was just jealous of your relationship with Pippa and couldn’t resist putting a spoke in your wheel”-O sizin Pippa ilə olan münasibətinizi qısqanır ancaq sizin münasibətinizə mane olmağa müqavimət göstərə bilmir. Məsələn bu nümunədə, “**to put a spoke in smb’s wheel**” frazeoloji birləşməsi “kiminsə işinə pəl vurmaq, mane olmaq” mənasında işlənir. Digər bir nümunədə isə, “If the management try to cut our pay, we can put a spoke in their wheel by going on strike”-*Əgər menecer bizim maaşımızı kəssə biz etiraz edərək onların işinə mane olacağıq*. Burada tərəflərdən biri və ya hər ikisi həqiqi mənada işlənmir və tərəflərindən biri zəif, asılı, məcazi mənə daşdığı üçün komponentləri ayrılmazdır və ümumi mənə ifadə edir.

To put your hands together-(alqışlamaq, əl çalmaq) -konstruksiya baxımından feil+şəxs əvəzliyi+isim zərflik tipli frazeoloji birləşmədir. “Ladies and gentlemen, please put your hands together for our next comedian this evening”.-*Xanımlar və cənablar, zəhmət olmasa bu axşam bizim növbəti komediyaçıyı alqışlayın*. “Everyone started putting their hands together to signal that they wanted the concert to begin”.

To put two and two together-(anlaşılması çox sadə və çox asan olan) -quruluş baxımından bu frazeoloji birləşmə feil+say+bağlayıcı+say+zərflik tipindəndir. Bir neçə nümunə ilə bu frazeoloji birləşmənin bildirdiyi mənəni ifadə edə bilərik. Məsələn, “I think he put two and two together and realized that John had been stealing from him this whole time”-*Düşünürəm ki, o çox asanlıqla başa düşdü ki, Con bu müddət ərzində ondan oğurluq edibmiş*. “Putting two and two together, it is not hard to guess who will be chosen for the lead role in the play”. Baş rol üçün kim seçiləcəyi çox aydındır.(Bu iki üstəgəl iki kimi bir şeydir).

Put smb.in (or into) the picture - (kimisə məlumatlandırmaq, xəbər etmək, kimisə nəyəsə həvəsləndirmək) - konstruksiya baxımından feil+isim+söz önü+isim quruluşdadır. “Just make sure you put the boss in the picture about the status of the project”- *Sən əmin ol ki, müdiri proyekt haqqında ətraflı məlumatlandırmağa biləcəksən*.

To put off-to postpone (təxirə salmaq) - feil+söz önü tipli konstruksiyalıdır. “They didn’t have enough information, so they have put off the decision until the next meeting”-Onların kifayət qədər vaxtları olmadığı üçün iclası növbəti həftəyədək təxirə saldılar. “put off” frazeoloji birləşməsinin digər bir mənəsi isə “to be a disincentive”(istəksiz olmaq)dır. “The price put me off”.

Put away - (place an object in its proper location)-frazeoloji birləşməsi feil+söz önü konstruksiyalıdır. “Here are your clean clothes, please put them away”.

Put back - feil+söz önü - (return an object to the location where it came from) –“After you are done using the dictionary, put it back”.

Put up with sth. - Konstruksiya cəhətdən bu frazeoloji birləşmə feil+söz önü+isim tipindəndir. “They won’t put up with her being late so frequently” - Onlar onun bu qədər tez-tez gecikməyinə dözmə bilmirlər. Mənə cəhətdən araşdırdıqda isə bu birləşmə “nə iləsə barışa bilməmək, razılaşmamaq”mənası verir. “I cannot put up with your constant whining any longer! We can put up with John’s living here until he finds a place of his own”.

Put smth.on ice - (hansısa bir işi dondurmaq, təxirə salmaq) - “I know that journalist has been persistent in getting a comment from us for his story, but we’ll just have to put him on ice until the trial is over”.- Bilirəm ki, jurnalist bu hekayə üçün təkidlə bizdən rəy almağa çalışır, ancaq biz məhkəmə qurtaranadək

fikrimizi bildirməyi dayandıracağıq. “The whole deal was put on ice when the stock market fell sharply”. - Anbarda qəfil işlər azalanda bütün işlər dayandırıldı.

Put smb.in the shade - Quruluş baxımdan bu frazeoloji birləşmə feil+əvəzlik+söz önü+isim tiptəndir. “I was really proud of my presentation, but Jonathan's put everyone else in the shade”.-Mən həqiqətən də öz təqdimatımla fəxr etsəm də, Conatan hamını kölgədə qoydu.

“The fantastic performance by the Ugandan runner put his opponents in the shade”-Uganda yarışçısının möhtəşəm çıxışı onun bütün rəqiblərini kölgədə qoydu. “The new player really puts the rest of the team in the shade”-Yeni oyunçu həqiqətən də bütün komandanı kölgədə qoydu.

Bu frazeoloji birləşmədə tərəflərdən heç biri ayrı-ayrılıqda ümumi mənə bildirmir, lakin sabit söz birləşməsi kimi “kimisə kölgədə qoymaq” mənəsini verir.

Put one's shoulder to the wheel - Struktur etibarilə bu birləşmə feil+söz önü+isim+söz önü+isim konstruksiyalıdır. “I know that the new deadline is tight, but if everyone puts their shoulders to the wheel, I know we can get it done in time”- Mən bilirəm ki, vaxt sona çatır ancaq hər kəs işdən möhkəm yapışsa biz vaxtında işi başa çatdırı bilərik.

İlk baxışdan göstərilmiş nümunədəki frazeoloji birləşməni təhlil etsək, təxminən “çiyinlərini təkərə söykə” kimi başa düşülür, ancaq burada əsas mənə birbaşa təkərdən getmir, məcazi anlamda “işindən möhkəm yapışmaq” anlamını ifadə edir. “Work hard, make a strenuous effort, as in Well have to put our shoulder to the wheel to get this job done”-Əgər biz işimizdən möhkəm yapışsaq, çox işləsək, çox cəhd etsək biz bu işi əldə edə bilərik.

Put a price on smb's head - “I'm sorry, but we can not travel with your brother any longer. The sheriff put a price on his head, and it is too dangerous for the rest of us!”-Üzr istəyirəm, komissar sizin qardaşınızın başına mükafat qoyduğu üçün biz sizin qardaşınızla səyahət edə bilmərik, bu bizim üçün çox təhlükəlidir. Konstruksiya baxımından bu birləşmə feil+isim+isim+söz önü+əvəzlik+isim tiplidir.Bu frazeoloji birləşmə “mükafatlandırmaq, başına mükafat, pul qoymaq” mənəsindədir. Bu komponentlər hər ikisi öz leksik mənəsində işlənməyib, məcazi-metaforik işlənilib.

Put pen to paper - “My first advice to anyone struggling with their emotions is to keep a small journal and put pen to paper as often as possible”-Mənim məsləhətim odur ki, öz hissləri ilə barışa bilməyən insanlar balaca jurnal götürüb hisslərini qələmə alsınlar. ; “Writers from across the country have been putting pen to paper for the annual nonfiction festival”-Bütün ölkədəki yazıçılar illik ədəbi müsabiqə üçün qələmə almağa başladılar. Bu cümlələrdə frazeoloji birləşmə “qələmə almaq” mənəsində işlənməmişdir. “The football star has refused to put pen to paper until his pay exceed that of his last contract”.-Futbol ulduzu yeni kontraktın ödənişi əvvəlkindən artıq olmayınca onu imzalamaqdan imtina etdi. Bu cümlədə frazeoloji birləşmə “to sign a contract- kontrakt imzalamaq, müqavilə imzalamaq” mənəsində işlənilir.

Put up with –anlayış göstərmək, narahat situasiyanı qəbul etmək, uyğunlaşmaq mənəsi verir. “I can't put up with all the noise in the dormitory-I need a quieter place to study”-Mən yataqxananın səs-küylü olmasına uyğunlaşa bilmirəm, mənim oxumaq üçün rahat yerə ehtiyacım var.

Put smb.up -“Don't worry about finding a hotel- I can put you up for a few days”.- Otel axtarmaq üçün əziyyət çəkmə, mən bir neçə günlük sənə evimi paylaşa bilərəm. Bu frazeoloji birləşmə “kimisə yaşamaq üçün yer(ev) vermək” mənəsi verir. Digər bir mənəsi isə “kimisə nəyəsə həvəsləndirmək, inandırmaq” anlamındadır. “My son is normally very well-behaved, but his friends put him up to playing a prank on the teacher”. - Mənim oğlum normalda çox tərtiblidir, ancaq onun dostları onu müəllimlə zarafat etməyə həvəsləndirirlər.

Put down-fazeoloji birləşməsinin mənəsi həm yazmaq, həm də kimisə danlamaq, alçaltmaq mənəsində işlənilir. “I'm making a shopping list. I already put down bread, cheese and butter- what else do we need to get”- Bu cümlədə frazeoloji birləşmə “yazmaq” mənəsində işlənilir. “Every time I try to add sth.to the conversation, my brother puts me down by saying my opinions are stupid”-Mən nə zaman söhbətə qoşulmaq istəsəm qardaşım ideyalarımın axmaqcasına olduğu üçün məni alçaldır. Digər bir mənəsi isə “xəstəlikdən əziyyət çəkən heyvanı əzablardan xilas etmək üçün öldürmək” anlamını verir. Məsələn, “When our cat got cancer, we decided to put her down” .

Put out - frazeoloji birləşməs “söndürmək, çap etmək, narahatçılıq etmək” mənələrinə malikdir. Məsələn, “The firefighters quickly put out the fire in the apartment building”-Bu cümlədə “put out” frazeoloji birləşməsi yanğının söndürülməsi mənəsinə malikdir. “The organisation puts out a monthly newsletter”. - Bu nümunədə isə şirkətin aylıq qəzetlər çap etməsi barədə məlumat verilir. “Is it OK if I arrive early? I don't want to put you out in any way”.-Bu cümlədə isə “put out” frazeoloji birləşməsi “narahat etmək” mənəsində işlənilir.

Put onés faith in smb.–“ If the two of you put your heads together, İm confident yoüll figure out a workable solution”. - Mən əminəm ki, siz ikiniz bir araya gəlsəniz siz bu məsələnin öhdəsindən birlikdə gələcəksiniz. Bu nümunədə frazeoloji birləşmənin mənası heç də “başların bir yerə yığılması” deyil, birbaşa burada məna başdan deyil, məhz fikirlərin, düşüncələrin birləşərək mövcud məsələni həll etməsindən ibarətdir.

İngilis dilində “to put” komponentli frazeoloji birləşmələrin struktur-semantik cəhətdən təhlilini apardıqda bu feil ilə yaranmış frazeoloji birləşmələrin komponentlərində motivləşmə ilə yanaşı məcazlaşmanın da olduğu aydın olur. Bu cür söz birləşmələrinin çox zaman komponentlərinin öz leksik mənasından uzaqlaşaraq başqa semantik məna ifadə etdiyinin şahidi olur.

Sonda gəldiyimiz nəticə ondan ibarətdir ki, söz birləşmələrinin lüğəvi mənalərini tam anlamaq üçün onları kontekst daxilində işlətmək lazımdır və daha sonra həmin frazeoloji birləşmələrin semantik təhlilini aparmaq olar.

Ədəbiyyat:

1. Наси́ева Ə. Н., Наси́ева А. К. İngiliscə-azərbaycanca frazeoloji lüğət. Bakı, Nurlan. 2006. 368 s.
2. Fərhadov F. M. Frazeoloji birləşmələrin yaranma yolları (Azərbaycan, ingilis, rus dillərinin materialları əsasında), Avtoreferat, Bakı 2009. 22 s.
3. Həsənov H. Azərbaycan dilinin frazeologiyası. Bakı, ADU-nun nəşriyyatı. 1979. 65 s.
4. Vəliyeva N., (2008) Müxtəlif sistemli dillərdə feili birləşmələrin tipoloji təhlili, 861 s.
5. Амосова Н.Н., (1956) Этимологические основы словарного состава современного английского языка, Москва, 316 с.
6. Амосова Н.Н., (1963) Основы английской фразеологии, ЛГУ, 326 с.
7. Бурлакова В.В., (1972) Структура словосочетание в английском языке, Москва, 256 с.
8. Виноградов В.В., (1977) Основные типы лексических значений слова, Москва, 327с.
9. Иртенева Н.Ф., (1972) К вопросу о классификации словосочетания, ИЯВШ, №3.
10. Кунин А.В., (1986) Курс фразеология современного английского языка, Москва, 336 с.
11. Смирницкий А.И., (1956) Лексикология английского языка, Москва, 259 с.
12. Смирницкий А.И., (1962) Слова и идиом, Москва, 198 с.
13. Строева Т.В., (1987) Семантика языковых единиц в разных уровнях, Ростов, 215 с.
14. Altenberg V., (2000) On the Phraseology of Spoken English, The Evidence of recurrent Word-Combinations. Cambridge, 308 p.
15. Bloomfield L., (1935) Language, New York, 601 p.
16. Odgen C.K., Richard I.A., (1970) The Meaning of Meaning, New York. İPƏK YOLU, No.3, 2017 Azərbaycan Universiteti 178
17. Rayevskaya N., (1957) English Lexicology, K., 207 p.
18. Schlauch M., (1965) The English Language in Modern Times, W., 215 p.
19. Tenyer M., (2001) The Theory of Valency, Oxford, 218 p.

Structural-semantic analysis of the phraseological units with the verb "to put" in English

Summary

The main purpose of this article is to define semantic and structural peculiarities, productivity of form and content, possibility of using of phraseological units with "to put" component. The article deals with the history of research on phraseology and word combination, too.

Структурно-семантический анализ фразеологических соединений с компонентом "to put"

Резюме

Главной целью статьи является определение структурно-семантических свойств, разнообразие форм и содержаний, и возможности использования фразеологических соединений с компонентом “to put”. В статье приводится также обзор истории исследования фразеологии и словосочетаний.

Rəyçi: dos. M.M.Təhməzova

İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ EVFEMİZMLƏRİN MƏNA QRUPLARI

Açar sözlər: evfemizm, arqo, slənq, jarqon, ədəbi dil

Key words: euphemism, argo, slang, jargon, literary language

Ключевые слова: эвфемизм, арго, сленг, жаргон, литературный язык

“Evfemizm” termini yunan mənşəli euphoma sözündən olub, yaxşı, gözəl danışıq, bəlağətli nitq deməkdir və eu (yaxşı, incə) və pheme (danışıq, nitq) mənasını verir.

Evfemizmlərin leksik - semantik mənalari özünə diqqəti çəkən məsələlərdən biridir. Əldə olan mənbələrə əsaslanaraq evfemizmlərin ingilis və Azərbaycan dillərində leksik - semantik məna qruplarına aid aşağıdakı informasiyanı vermək olar:

1. Ailə münasibətilə əlaqədar evfemizmlər.

Ailə münasibətilə bağlı evfemizmlər dilimizdə geniş yayılıb. Bunların da yaranma səbəbini türk xalqlarının mentaliteti, ədəb qaydaları ilə bağlamaq olar. Ailədə kişinin öz arvadını və ya əksinə adı ilə çağırması heç də din ilə bağlı hadisə deyildi. Sadəcə olaraq türk xalqlarında böyüklərin yanında ərin arvadını, eləcə də arvadın ərinə adı ilə çağırması yaxşı qəbul edilmirdi.

Ailə münasibətilə ilə bağlı ər və arvadın adı ilə əlaqədar ən çox rast gəlinənlər aşağıdakılardır:

a) Ev adamı - indi arxaik hesab olunan bu evfemizm vaxtilə də az işlənmişdir.

Hacı Mirzəli ağa vəfat etmişdi. Çün bizim ev adamına bir növ qohumluğu çatırdı, mərhumun dəfnində ta qəbirüstə kimi mən də getməyə məcbur oldum... [1,s.599].

b) Uşaqların anası - vaxtilə nisbətən geniş yayılmış evfemizm idi. Müasir dövrdə ancaq yaşlı nəslin danışıqında işlədilir.

Mənim ürəyimdə sizə qarşı heç bir hiss yoxsa, siz mənim uşaqlarımın anası ola bilərsinizmi? [7,s. 213]

Uşaqların atası - geniş yayılmış evfemizm deyil.

Əlikram xoruzlanmışdı: mən sənə uşaqlarının atasıyam. [5,s.43]

c) Kişi - evfemizmi qadın leksikonuna aiddir. Müasir danışıq dilində geniş işlədilir. Yazılı ədəbiyyatda da ona rast gəlinir. Məsələn:

Bunun **kişisi** necə ki, hər kəsə məlumdur, çox gözəl, əxlaqlı bir adam olub. [5,s.43]

ç) Külfət - evfemizmi həm kişi, həm də qadın üçün deyilir. Daha aydın desək, bu evfemizmdən həm ər, həm də arvad istifadə edir. Külfət evfemizminə müasir danışıq dilində də çox rast gəlinir. Lakin bu evfemizmin də azalmağa doğru getdiyi hiss olunur.

On beş, on altı, bəlkə də, on yeddi il olur.

Vardır mənim evimdə bu **külfət**, gavur qızı. [4,s.122]

Ər və arvadın adı ilə bağlı **ömür yoldaşı, həyat yoldaşı** evfemizmləri indinin özündə də geniş işlənir.

d) Təyyar müəllim, bizim sizə də, **həyat yoldaşınız** Cəmilə xanıma da hörmətimiz var. [4,s.15]

Məktubu oxuduq... Belə müəyyən elədik ki, rayonda vəzifəlilərdən biri olan Tağızadə **yoldaşını** - yeni arvadını işdən ayırmışdır. [5,s. 351]

Ailə evfemizmləri təkcə ər və arvadın adı ilə bağlı olmur. Elə ailə evfemizmləri var ki, onlar ailədə oğula və ya qıza da aid olurlar. Belə ki, ailənin qızını evin daimi üzvü hesab etmədiyindən onu **kəsik** adlandırırlar. Lakin bu evfemizmə az da olsa ayrı - ayrı dialekt və şivələrdə rast gəlmək olar. Bu evfemizmə bədii ədəbiyyatda da rast gəlinir. Məsələn:

Sizdən eyib olmasın o kənddə bir **kəsiyimiz** var, əri döyüb incidir. [5,s.260]

2. Evlənmə, ailə qurma ilə əlaqədar evfemizmlər

Bir çox dillərdə olduğu kimi Azərbaycan və ingilis dillərində də ailə qurma, evlənmə ilə əlaqədar evfemizmlər istifadə olunur. Bu cür evfemistik ifadələr istər tarixi, istərsə də müasir danışıq dilimizin leksikasının fəal üzvlərindəndir. Tarixilik baxımından bu evfemizmlərin belə uzun ömürlüüyü, ilk növbədə xalqımızda əsrlərlə formalaşmış və sabitləşmiş milli ədəb - ərkanla bağlıdır.

3. Ölüm və xəstəliklərin evfemistik adlandırılması

Ölüm ilə bağlı evfemizmlər də dilimizdə geniş yayılmışdır. İstər şifahi, istərsə də yazılı dildə bunların müxtəlif formalarına rast gəlinir. Ölüm və xəstəlik kimi hadisələr insanlarda pis təsir yaradır. Bu neqativ təsiri azaltmaq və bu xəbərdən doğan vahiməni qismən yumşaltmaq üçün müxtəlif evfemistik ifadələrdən istifadə edilirdi. İngilis dilində ölüm, dəfn və bununla əlaqədar olan məkan və insanlarla bağlı çoxsaylı evfemizmlər var. Ölümlə bağlı evfemizmlər müxtəlifdir. "kick the bucket (əbədiyyətə qovuşmaq), "pass on" (rəhmətə getmək), "go to west (o dünyaya köçmək), bite the dust (vəfat etmək)

Bundan başqa öldürmək, qətlə yetirməklə bağlı bir neçə evfemizm var. Bunlara misal olaraq "terminate" (son qoymaq), "to talce them out" (aradan götürmək) və.s göstərmək olar.

Bədi əsərlərdə istifadə olunan ölümlə bağlı evfemizmlər.

a)Go

Leaves. On the ivy vine. When the last one falls I must go, too. (Yarpaqlar. Sarmaşiq üzüm bağında. Çox güman ki, sonuncu yarpaq düşəndə mən də həyatdan getməliyəm) [5,s. 82].

Bu evfemizmin Azərbaycan dilində də qarşılığı vardır.

Getdi - evfemizmi müxtəlif formalarda özünü göstərir. Evfemizmin əsasını getmək feli təşkil edir. Lakin bu evfemizmin təsir qüvvəsini daha da artırmaq üçün "getmək" feli ətrafına müxtəlif sözlər toplanılır. Məsələn, getmək feli ilə: "o dünyaya getmək", "həmişəlik getmək", "bu dünyadan getmək" kimi evfemizmlər əmələ gəlir. Məsələn:

Arvadlar ağlamağa başladılar. Ürəyində: "Siranuşa göz dikənlərin biri **o dünyaya getdi!**" - deyən Aşot sevindi. [4,s. 231]

İnfinite loss

He could take away the sense of infinite loss. (O, sonsuz itki hissini özündən uzaqlaşdırma bildi) [7,s.342] to take own life

Had she taken her own life? (O, öz canına qəsd edib?) [9,s.23]

Xəstəliklə bağlı evfemizmlərdən onu demək olar ki, həkimlər tez - tez xəstəlik adlarını birbaşa ifadə etməkdən çəkinərək xüsusi tibbi terminlərdən istifadə edirlər. Məsələn: "xərçəng" əvəzinə "cancer", "vərəm" əvəzinə "tbc" kimi evfemistik ifadələr işlədilir.

4.Doğum və boyluluq anlayışları ilə bağlı evfemizmlər

Doğum və boyluluq anlayışları ilə bağlı evfemizmlərin də yaranması daha çox etik qaydalarla əlaqəlidir. Belə ki, deyilməsi çox kobud səslənən sözləri aradan qaldırmaq üçün bu anlayışlarla bağlı bir sıra evfemizmlər yaranmışdır. Məsələn: pregnant (hamilə olmaq) əvəzinə *to be in the family way*, *bun in the oven*; give birth yerinə *visit from the stork*; *She is pregnant* əvəzinə *She is in the club* və s. ifadələrin işlədilməsi evfemizmdir.

5.Cinsi münasibətlə əlaqədar evfemizmlər

Bu başlıq altında olan evfemizmlərə ünsiyyət prosesində daha çox ehtiyac hiss olunur. Çünki ailə, ölüm, doğum, evlənmə ilə əlaqədar olan sözlər kobudluq dərəcəsini yumşaltmaq, cəmiyyətdən ayrılmaq deyilməsi məqbul sayılan formada işlətmək ehtiyacından irəli gəlsə, hətta bəzən onları əvəz etmədən də işlətmək olur. Lakin cinsi münasibətlə əlaqədar sözləri evfemizmlərsiz işlətmək mümkün deyil. Ona görə ki bunlar istər danışmaq, istərsə də yazılı dildə həm kobud, həm də mərifətsizlik hesab olunur. İngilis dilində olan evfemizmlərə aşağıdakıları nümunə gətirmək olar:

Fig- fig (cinsi əlaqədə olmaq), *Bondage* (cinsi yaxınlıq), *Carry on with* (kəbinsiz əlaqədə olmaq), *Castig couch* (cinsi fəaliyyətdə olmaq), *Distracted by* (cinsi münasibətdə olmaq)

Making love, sleeping with, getting it on, hooking up, making the beastwith two backs (sevgi ilə məşğul olmaq)

Azərbaycan dilində isə: Darğa aş yeyib qurtardıqdan sonra başladı kəndli qızı ilə **kefə**. **Keflərini** qurtardıqdan sonra darğa kəndli qızının ağzından bir şillə vurub, saldı yola. [4,s.12]

6.Namus və onun tapdalanması ilə əlaqədar evfemizmlər

Bu evfemizmlər cinsi münasibətlə bağlı anlayışlara oxşar olduğundan onlar arasında az fərq var. Lakin bu anlayışla əlaqədar evfemizmlər də dilimizdə kifayət qədər yayılmışdır. Çünki qeyrət, namus anlayışı xalqımız üçün uca tutulmuş və qadın və qızların əxlaqı, təmizliyi yüksək dəyərləndirilmişdir. Namus və onun tapdalanması haqqında açıq danışmaq mümkün olmadığı üçün onların evfemizmlə əvəzlənməsinə çox ehtiyac hissi duyulur.

7. Əxlaq pozğunluqla əlaqədar evfemizmlər

Bu cür evfemizmlər cəmiyyətdə özlərini ədəbsiz apararaq ictimaiyyət tərəfindən qəbul olunmuş əxlaq qaydalarına riayət etməyən şəxslərlə bağlı olaraq yaradılmışdır. Kiminsə əxlaqsızlığını ifadə etmək üçün nalayiq sözlərdən yayınmağı evfemistik ifadələrlə əvəz etmək olar. İngilis dilində də pozğun əxlaqla bağlı evfemizmlər geniş yayılmışdır. Bunlara aşağıdakıları nümunə gətirmək olar: *alley cat,street girl* (fahişə),

angel of the night, lady of the evening (oynaş), *aunt* (yaşlı fahişə), *badger* (yüngül əxlaqlı qadın), *bun* (əxlaqsız), *cockchafer*, *call girl*, *escort* (fahişə)

8. İş adları ilə əlaqədar evfemizmlər

İş adları ilə bağlı evfemizmlər son zamanlar geniş yayılmışdır. Fövqəladə hallarda aznüfuzlu işlər: *Janitor* (süpürgəçi) əvəzinə *sanitation engineer* (təmizləmə mühəndisi), *window cleaner* (pəncərə təmizləyən) əvəzinə *transparent - wall maintenance officer* (şəffaf divar xidməti məmuru), *secretary* (katibə) əvəzinə *office manager* və yaxud *assistant* işlənir. Əgər iş özlüyündə xoşagəlməz təsir bağışlayırsa o zaman evfemizmlərdən istifadə olunur. Məsələn: *rat - catcher* (siçovultutan) —> *rodent officer* (gəmirici üzrə məsul şəxs), *gravedigger* (qəbirqazan) —» *cemetery operative* (qəbiristan kustarı)

9. Demaqoqiya ilə əlaqədar evfemizmlər

Demaqoqiya həqiqi mənanı gizlətmək, örtbasdır etmək və ya təhrif etmək üçün məqsədli şəkildə yaradılmış bir dildir ki, bu da tez - tez dolaylı ünsiyyətlə nəticələnir. Demaqoqiya ilə bağlı evfemizmləri digər evfemizmlərdən fərqləndirən cəhət onun qabaqcadan düşünülmüş istifadəsidir. Demaqoqluq açıq - aydın evfemizmlər formasında və yaxud ikimənalı tərkiblərlə ifadə olunur. Məsələn: "*firing of many employees*" (bir çox işçiləri kənar etmə) əvəzinə "*downsizing*" və "*rightsizing*" (kütləni azaltmaq) terminləri, "*assassination*" (siyasi motivə görə qətl) əvəzinə "*wet work*" (məntiqsiz davranış), "*destroy*" (dağıtmaq) əvəzinə "*take out*" (aparmaq, təmizləmək) kimi ifadələrdən istifadə edilir.

10. Yalanla bağlı evfemizmlər

Çox zaman qarşı tərəf yalan danışanda ona açıq şəkildə səhv tutmaq olmur. Çünki bu kobudluq hesab olunur. Beləliklə, evfemizmlər yaranmış olur. Bu evfemizmlərin də nitq mədəniyyətində rolu böyükdür. Çox vaxt nöqsan dolayısı ilə irad tutulur. Belə bir dolaylı üsul üçün evfemizmlərdən bir vasitə kimi istifadə edilir. Çünki evfemizmlər dolaylı yolla həqiqi mənanı ifadə edirlər. Dilimizdə yalanla əlaqədar evfemizmlər başqa evfemizmlərə nisbətən azlıq təşkil edir. İngilis dilində də yalanla bağlı evfemizmlərə aşağıdakıları nümunə göstərmək olar. Məsələn: *bullskate somebody* (cəfəngiyat danışmaq), *misspeak* (səhv danışmaq), *bend the truth* (həqiqəti əymək), *white lie* (zərərsiz yalan), *fudge* (uydurma), *colour the truth* (həqiqəti rəngləmək), *put one's foot in it* (səhv etmək)

11. Bəzi heyvan adları ilə əlaqədar evfemizmlər

Bütün türk xalqlarının dilində bəzi heyvan adlarını çəkmək kobud təsir bağışladığı üçün onlar evfemizmlərlə əvəz olunur. Azərbaycan dilində belə evfemizmlər özünü daha çox "eşşək" sözü ilə əlaqədar göstərir. Dilimizdə *eşşək* sözü yerinə daha çox "*ulaq*", "*uzunqulaq*" evfemizmlərinə rast gəlinir. Məsələn:

Söhbət düşəndə deyirdilər: "*Uzunqulağa* da tuman geydirib, başına yaylıq örtəsən, Baxış bəyin tamamı düşər" [2,s.63]

Bir qədər də xan arvadı ilə getmək barəsində söhbət edəndən sonra nökrər gəldi və xana dedi:

- Xan, bu *ulaq* kimindi, bu şeyləri kim gətirib? [6,s.211]

12. Bir sıra yer adları ilə əlaqədar evfemizmlər

Bəzi yer adları ilə əlaqədar evfemizmlər sayca azlıq təşkil edir. Bunlara danışmaq dilində daha çox rast gəlinir. Bəzi yerlərin adını demək eyib sayıldığı üçün onlar "*yaramaz yer*", "*pis yer*" adlandırılırlar. Lakin belə yerlərin adı bəzən konkret evfemizmlərlə əvəzlənir. Məsələn: "*tualet*" mənasında "*ədab yeri*" və ya "*ayaqyolu*" evfemizmləri işlənir.

Bunun üçün aşağıdakı nümunəyə baxaq: Məktəbin axırıncı sinfində idi ki, yoldaşları bir - iki dəfə onu güclə bulvara, bağa və bəzi **yaramaz yerlərə** apardılar. [7,s.247]

O, öskürür, papiros çəkirdi, sifəti də sapsarı idi. Mehdi onu saxladı:

- *Bağışlayın ayaqyolu haradadır?* [8, s.279]

İngilis dilində də işlənən bu növ evfemizmlərə aşağıdakıları misal gətirmək olar: *bathroom* (vanna otağı), *restroom* (ayaqyolu), *powder room* (qadınlr üçün ayaqyolu), *bath tissue* (tualet kağızı), *water closet* (ayaqyolu), *lounge* (ayaqyolu).

Yaşlı ər - arvada yeni bir sevinc gətirmişdi istəkli nəvələrinin onlarla bir yerdə qalmaqı. [3,s.24]

Evfemizm əksər hallarda bu və ya digər sözün məcazi, metafora, metonomiya, snekdoxa və s. mənada işlədilməsi nəticəsində yaranır. Sözləri onların əsl mənasından fərqli olaraq tamam başqa mənada işlədərək yeni mənalar əmələ gətirir. "Evfemizmlər lüğət tərkibinin zənginləşməsində bir mənbə təşkil etdiyi kimi, sözlərin mənacə inkişafında da böyük rol oynayırlar." [10, s.46]

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev Ə., Seyidov Y., Həsənov A. Müasir Azərbaycan dili. Bakı, "Maarif", 1981. -272s
2. Abdullayeva N.D. Müasir Azərbaycan dilinin sintaksisi üzrə xüsusi seminar materialları. Bakı, 1975.-276s

3. Abdullayev İ.H. Azərbaycan dilində müqayisəli - metaforik ifadələr haqqında bəzi qeydlər. ADU-nun "Elmi əsərləri", DƏS.,B., 1973, №1, səh.48-54.
4. Abdullayev S.Ə. Dil və bədii qavrayış. "Yazıçı", B., 1984, 167 s.
5. Adilov M., Paşayev A. Azərbaycan onomastikası. ADU, B., 1987, 86 s
6. Alxasov K. Müasir Azərbaycan dilində vasitəsiz nitq. Bakı, "Maarif", 2000
7. Axundov Ağamusa. Ümumi dilçilik. Bakı, 1979.-275s
8. Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində "İslahat proqramı", Bakı, 1999.
9. Cəfərov N.Q. Azərbaycan: dil, ədəbiyyat, mədəniyyət. B., 2001, 78s.
10. Y.Kərimli: «Azərbaycan dilində evfemizmlər». Bakı, 1999.-628s
11. Arnold İ.V. The English Word. Moscow, 1966-p.513
12. Greenal Simon. People like us. M., 2003-p.400
13. Aziza Həjiyeva , Elmar Najafli. Contrastive Lexicology. Bakı, 2010 p-360

Semantic groups of euphemisms in English and Azerbaijani languages

Summary

This article is about euphemisms and their semantic groups. A euphemism is a polite word or expression that is used to refer to things which people may find upsetting or embarrassing to talk about. Therefore, the term euphemism refers to polite, indirect expressions that replace words and phrases considered harsh and impolite, or which suggest something unpleasant. Euphemism is an idiomatic expression, which loses its literal meanings and refers to something else, in order to hide its unpleasantness. For example, "kick the bucket" is a euphemism that describes the death of a person. In addition, many organizations use the term "downsizing" for the distressing act of "firing" its employees. Author shows 12 semantic groups of euphemisms. They are: euphemisms about family relations, euphemisms about marriage, the names of animals, the names of some places etc.

Семантические группы эвфемизмов в английском и азербайджанском

Резюме

Эвфемизм - это вежливое слово или выражение, которое используется для обозначения вещей, о которых люди могут расстраиваться или смущаться, чтобы говорить. Таким образом, термин эвфемизм относится к вежливым косвенным выражениям, которые заменяют слова и фразы, считающиеся грубыми и невежливыми, или предполагающим что-то неприятное. Эвфемизм - это идиоматическое выражение, которое теряет свои буквальные значения и ссылается на что-то другое, чтобы скрыть свою неприятность. Например, «пни ведро» - это эвфемизм, который описывает смерть человека. Кроме того, многие организации используют термин «сокращение штатов» для огорчительного акта «увольнения» своих сотрудников. Автор показывает 12 семантических групп эвфемизмов. Это эвфемизмы о семейных отношениях, эвфемизмы о браке, названия животных, названия некоторых мест и т. Д.

Rəyçi: dos. S.E. Tağıyeva